

Skjemainformasjon

Skjema	Norges dokumentarv - nominasjonsskjema
Referanse	1004161
Innsendt	19.06.2014 22:40:19

Sammendrag

Sammendrag

Tittel på dokument(er)/arkiv(er) som nomineres

HANDELSSTEDSARKIVENE I SALTEN OG LOFOTEN. Et viktig hundreår, tusenårig handels- og eksporthistorie

Sammendrag (maks 3000 tegn)

De nominerte arkivene har tilknytning til lofotfisket og fiskehandelen etter at lokale, privilegerte handelsmenn kilte seg inn som mellomledd i handelen mellom nordlandske fiskerbønder og kjøpmenn hovedsakelig i Bergen fra slutten av 1700-tallet.

Materialet omhandler en viktig epoke i en nesten tusenårig norsk handels- og eksporthistorie. Handelen med tørrfisk fra Nord-Norge via Bergen er Norges største og mest betydningsfulle eksport gjennom tidene. Handel med tørrfisk til Europa er påvist å ha startet senest i tidlig middelalder, og utgjorde gjennom hele middelalderen landets absolutt viktigste eksport. Byen Bergen og domkirken i Nidaros ble finansiert av tørrfisk, som i skattesystemet utgjorde en egen valuta. Eksporten av tørrfisk har i nesten 1000 år vært en økonomisk grunnpilar for Norge. Utover på 1800-tallet fikk andre former for fiskeeksport, som klippfisk og sild, økt betydning, og også i denne handelen var handelsstedene i Nordland viktige aktører.

Handelsstedsepoken varte fra 1770-årene til begynnelsen av 1900-tallet. Før 1770 var handel kun tillatt gjennom borgerskap i en by. I Nordland fantes på den tid ingen byer, og det var borgere fra særlig Bergen og etter hvert Trondheim som hadde privilegiet å drive handel i Nordland. De privilegerte gjestgiveriene og handelsstedene ble etablert etter lovendringer på siste halvdel av 1700-tallet, og handelsmennene i Nordland ble mellommenn i handelen mellom fiskerne og blant annet bryggekjøpmennene i Bergen. De ble et aktivt og betydelig element i det økonomiske og sosiale liv på kysten, og kom til å få en vidtrekkende innflytelse på landsdelens utvikling.

De privilegerte nordnorske handelsstedene lå gjerne strategisk plassert ute langs kysten i nær kontakt med leia og ferdseilen til sjøs. Virksomheten var mangfoldig og inkluderte lokalhandel, gjestgiveri, brennevinshandel, jektefart, utredningsvirksomhet, rorbuutleie, kredittvirksomhet, fiskeoppkjøp og produksjonshandel med fiskeprodukter - tørrfisk, klippfisk, tran og rogn. Blant annet som følge av lofotloven av 1816 vokste det fram en egen variant av privilegerte handelssteder i Lofoten, det som senere ble kalt væreiersystemet. Væreierne monopoliserte etter hvert all virksomhet i fiskeværene og eide langt på vei også rettighetene til selve fiskefeltene, noe som skilte dem fra andre handelsmenn langs kysten, selv om også de hadde omfattende makt over sitt omland.

Gjennom sin posisjon som mellomledd mellom fiskeeksportørene i Bergen og etter hvert Kristiansund, og den nordnorske fiskerallmue, fikk handelsborgerskapet i Nordland en større del av overskuddet av fiskeeksporten til å havne i landsdelen, om enn på få hender. Det var en sentral del av deres suksess som driftsform, og var med på å skape et avgjørende skille for landsdelen som sådan. Handelsstedene ble en drivkraft i utviklinga av en landsdel som hadde produsert landets viktigste eksportvare i mange hundre år, men der levekårene forble harde, og majoriteten av befolkningen levde i arme kår. Handelsborgerskapet på handelsstedene utgjorde en betydelig maktfaktor i lokalsamfunnene, og stedene ble økonomiske og sosiale sentra i bygdene. De såkalte væreiere var handelsmenn og gjestgivere som etablerte seg på strategiske steder i Lofoten. De bygde rorbuer og fiskehjeller for tilreisende fiskere og fikk fra 1786 sete i det offentlige oppsynet for lofotfisket. Fram til ca. 1800 drev de fleste virksomheten sin på bygslet statsgrunn, men ved disse tider begynte staten å selge eiendommer, og handelsmennene kjøpte opp grunnen i fiskeværene. Da fikk også handelsmannen kontroll over allmuen i fiskeværet, som fikk status som husmenn, eller leilendinger med sterkt begrensede rettigheter. Og handelsmennene, eller væreierne som nå blir en dekkende tittel på denne gruppen handelsmenn, fikk blant annet gjennom lofotloven av 1816, anledning til å monopolisere handel og annen virksomhet i fiskeværet. Bare væreieren kunne drive handel eller leie ut rorbu og fiskehjeller, og etter hvert etablerte væreieren kontroll med tilgangen til fiskefeltene. Rundt 1825 var denne tilstanden konsolidert, og en 50-årig glansperiode for væreiersystemet ble innledet.

Kontrollen med ressursene på hav og land gav væreieren økende makt, og rollen som mellomledd mellom fiskerallmuen og patriariatet i Bergen og Trondheim ble styrket både i omfang og intensitet. Fra å være handelsmann og krovert som leide ut rorbuer og hjeller til besøkende fiskere, ble væreieren eiendomsbesitter med omfattende rettigheter til alle ressurser innenfor egen cirkumferens, inkludert allmuen. Det førte til at fiskehandelen også ble trukket inn under væreierens domene, og fiskernes sjøltilvirking og salg direkte til Bergen opphørte gradvis.

Styrking av væreierrollen gav også rom for å utvide aktivitetsområdet og maktutøvelsen. Virksomheten bredte seg hovedsakelig i to retninger. På den ene siden åt væreierne seg inn på andres domener når de gradvis kjøpte opp råfisken fra fiskerne og sjøl stod for tilvirkinga av både fisken og tilbehøret. Sammen med teknologisk nyvinning førte det for eksempel til en mer industriell produksjon av tran i såkalte trandamperi, og seinere på 1800-tallet - særlig under de rike sildeårene utvidet noen produksjonen i mer industriell retning med bl.a. hermetikkfabrikker og deltakelse i framveksten av sildoljeindustrien. Utvidelsen skapte behov for transportkapasitet for fisken til eksportøren og kunnskap om kvalitetsvurdering av den ferdige tørrfisken. Væreierne tok således gradvis over kontrollen av jektefarten til Bergen, og de bidro til å modernisere sjøtransporten langs kysten. De skaffet seg

også godkjente vrakere til kvalitetssorteringa av tørrfisken. Etter hvert utfordret noen av dem også sørbyene om eksport av fiskeprodukt fra Lofoten, men for de fleste var den økonomiske bindinga til kommisjonærene sørpå så sterk at det var vanskelig å opptre på tvers av dem.

Den andre retningen var den lokale ekspansjonen. Med eierskap til grunn og infrastruktur i været og med lovgivers velsignelse, opparbeidet væreieren seg full kontroll over været og langt på veg over lofohavet også. Lokalbefolkninga var leilendinger og husmenn/strandsittere under væreieren, og han eide dem «med hud og hår» (Hartvigsen 1988). Sammen med pliktene som leilending/husmann var det kreditten hos væreieren som bandt allmuen sterkest til væreieren. Sjøl lenge etter at alle handels- og næringsprivilegier var fjernet, kunne det finnes klausuler som hindret innbyggere i fiskeværet å drive virksomhet som konkurrerte med væreieren. Også etter at fiskeriloven av 1857 knesatte prinsippet om «fritt hav og fritt fiske», kunne væreierne indirekte føre kontroll med fisket også.

I andre halvdel av 1800-tallet blir væreier- og handelsstedssystemet satt under press. Stadig friere næringsliv og økt spesialisering i samfunns- og næringsliv rammer både makt- og funksjonsgrunnlaget. Moderne bankvesen gir alternative kredittmuligheter, dampskipsselskap overtar fraktefarten, og mobile fiskeoppkjøpere konkurrerer om råstoffet, særlig til saltfisk- og klippfiskproduksjon. Ressurssvikt i fiskeriene, markedsproblemer og konjunktursvikt fra 1880-årene bidro også effektivt til fallet. Mange væreiere greide å omstille seg under nye økonomiske og politiske vilkår, og noen driver fortsatt sin virksomhet. Men rollen er dramatisk endret siden 1890-årene, og deres betydning ble betydelig redusert.

Handelsstedene i Nord-Norge var en stor og viktig institusjon i over 100 år. Tallet på handelssteder holdt seg nokså stabilt på mellom 120 og 130 mellom 1770 og 1870. Fra denne store og viktige handelsvirksomheten er det bevart arkivmateriale fra bare en håndfull handelssteder. Det nominerte materialet utgjør det som fins bevart i områdene Salten og Lofoten for hele perioden.

Opplysninger om søker

Opplysninger om søker

Navn på søker

A: Nordlandsmuseet B: Museum Nord C: Arkiv i Nordland

Søkers tilknytning til den nominerte dokumentarven

A: Eier og forvalter arkivet etter handelshuset Kjerringøy, Selsøyvik og Røsvik. B: Eier og forvalter arkivet etter L. Bergs Sønner og arkivet etter Lejrosen Fiskeguanofabrik / Det Norske Fiskeguanoseselskab. C: Arkiv i Nordland eier og forvalter sin del av det nominerte arkivmaterialet, unntatt arkivet NA125 Rolf Jentoft, Ballstad (1856-1960), som eies og forvaltes av firma Rolf Jentoft, men med avtale om at forskere kan få tilgang til arkivet.

Kontaktperson(er)

Navn

Erika Søfting

Stilling

Konservator Nordlandsmuseet

E-postadresse

erika.softing@nordlandsmuseet.no

Telefonnummer

95195891

Navn

Åsa Elstad

Stilling

Forskningsleder og Førstekonservator Museum Nord

E-postadresse

asa.elstad@museumnord.no

Telefonnummer

Navn

Arnstein Kjelaas

Stilling

Rådgiver Arkiv i Nordland

E-postadresse

Arnstein.Kjelaas@nfk.no

Telefonnummer

Fullmaktserklæring

Jeg bekrefter at jeg har fullmakt til å nominere dokumentarven som beskrives i dette nominasjonsskjemaet til Norges dokumentarv

Navn

Erika Søfting

Stilling

Konservator

Institusjon

Nordlandsmuseet

Identifikasjon og beskrivelse

Identifikasjon og beskrivelse av dokumentarven

Nøyaktig tittel på dokumentarven, omfang, datering (ytterår) og navn på institusjon/organisasjon som skal stå på et eventuelt diplom

De nominerte arkivene er alle relatert til lofotfisket og handel med fisk fra Nordland. Majoriteten av materialet er etter såkalte væreiere i Lofoten, samt handelssteder i Salten. Til sammen nomineres 20 arkiver, der hoveddelen av materialet tilhører fire handelshus. Arkivene utgjør 214 hyllemeter ferdig ordnet materiale, og ca. 45 hyllemeter uordnet materiale.

De største arkivene i nominasjonen er arkivene etter Ellingsen på Å, Moskenes (1825-1962) på 60 hyllemeter, Dahl i Nusfjord, Flakstad (1873-1970) på 27 hyllemeter, K.Zahl i Kjerringøy, Bodø (1801-1955) på 30 hyllemeter og L. Berg sønner på Svinøya, Svolvær i Vågan (1831-1980) på 80 hyllemeter. De resterende 17 hyllemeter i nominasjonen er større eller mindre deler av arkivene etter 16 andre handelssteder, der mesteparten av arkivet er tapt. Arkivene etter Dahl og L. Bergs Sønner løper fram til henholdsvis 2003 og 1980, men er i nominasjonen avgrenset til materialet fram til 1970.

A: Nordlandsmuseet

Materialet består i hovedsak av arkivet etter handelshuset på Kjerringøy handelssted. Kjerringøyarkivet er på 30 hyllemeter, og viser handelsstedets virksomhet med hovedvekt på årene 1820-1900. Arkivet er viktig i seg selv, som et omfattende eksempel på et nordlandsk handelssteds virksomhet. I tillegg er Kjerringøy i dag det best bevarte av de nordlandske handelssteder. Med sine 15 fredede originale bygninger, med tilhørende autentisk samling av interiør og gjenstander knyttet til driften, samt arkivmateriale etter seks handelsmenn og kvinner over 150 år, er Kjerringøy handelssted et unikt kulturminne i nasjonal sammenheng. Handelsstedet eies, forvaltes og formidles av Nordlandsmuseet. Handelsstedet er godt besøkt, og en vesentlig formidler av norsk kystkultur generelt og nordnorsk handelshistorie spesielt.

Kjerringøyarkivet består av korrespondanse, bøker og regnskapspapirer etter en rekke handelsmenn, som har til felles at de drev sin virksomhet fra handelsstedet Kjerringøy i årene mellom 1801 og 1955. Det eldste dokumentene i arkivet er knyttet til handelsmann Christen Sverdrup, en «Hoved-handels-bog» som løper fra 1801 til 1829. Sverdrup kjøpte Kjerringøy først i 1803 og har dermed tatt med sin handelsbok fra sitt forrige bosted Hundholmen (nå Bodø sentrum) Det er kun få dokumenter i arkivet som er knyttet til ham. Størstedelen av arkivet er etter handelshusene Jens Nikolai Ellingsen, Ellingsens Enke og K. Zahl, i årene mellom 1822 og 1900. I tillegg inneholder arkivet en del dokumenter etter handelshusene G. Kristiansen, G. Kristiansens eftf. og A. Amundsen, fra årene 1900-1955.

I tillegg til Kjerringøyarkivet nomineres arkivmateriale fra handelsstedene Selsøyvik i Rødøy og Røsvik i Sørfold, på henholdsvis 0,10 og 0,55 hyllemeter.

Handelsstedsarkiv:

Arkiv nr 15: Kjerringøy, Bodø (1801-1955)

1. Bøker (1801-1955)

1.1 Forretningene generelt

1.2 Regnskapbøker for fiske, fiskeoppkjøp, fiskeforretninger, rorbuer

1.3 Dampskipsekspedisjonen

1.4 Post og telegrafbøker

1.5 Skysstasjonen

1.6 Forsikring

1.7 Bøker angående gården Kjerringøy

1.8 Kreditt- og jordegods bøker

2. Korrespondanse (1822-1955)

3. Emneinndelt korrespondanse(1820-1951)

4. Regnskap/bilag (1830-1927)

Arkiv nr 18: O.S. Jæger, Handelsfirma, Selsøyvik (1834-1885)

Arkiv nr 23: Røsvik handelssted (1858-1933)

B: Museum Nord

Fiskeværsmuseet på Å, fiskeværet Nusfjord og familien Bergs reiselivsbygg på Svinøya i Svolvær er alle viktige steder den dag i dag, som hver på sitt vis formidler tørrfiskhandelens og lofotfiskets historie.

Arkivet L. Bergs Sønner, Svolvær fra 1831

Arkivet framstår som nokså sammenhengende for perioden fra 1831 av, året da firmaet ble grunnlagt på Svinøya i Svolvær. Svolvær var da og har seinere også vært et hovedsete for lofotfisket - kontinuiteten i kildematerialet fra den tid gjør det spesielt verdifullt i forhold til forskning på endringer og variasjoner i lofotfisket over tid. Dette gjelder fangst, tilstrømning av fiskere, innkvartering av fiskere og igangsetting av diverse økonomiske tiltak fra væreierens side når det gjelder industriutvikling knyttet til fiskeriene. Endringer i væreierens rolle i takt med utviklingen av Svolvær som tettsted og etter hvert bysamfunn, avspeiles også i materialet.

Arkivet dekker fem generasjoner av eiere fra 1831 til i dag. De eldste protokollene er ført av gründeren Gunnar Berg (væreier 1831-1861) som også var oppsynsmann for lofotfisket i sin tid. Ved siden av oppsynsprotokollene finnes også manntallslistene over

den fiskende allmue fra 1843, Gunnar Bergs skattebøker fra 1831 av og handelsbøker som viser det økonomiske forholdet mellom væreier og allmue for hele perioden 1832-94.

Kildematerialet øker utover 1800-tallet, spesielt i sønnen Lars Thodal Walnum Bergs tid (væreier 1861-1903). Arkivet inneholder kildemateriale som manntallslistene, lokale handelsbøker og regnskapsprotokoller, vinterbøker, fiskebøker, restansebøker og fjernhandelsbøker.

Arkivet har vært benyttet av noen historikere. Axel Coldevin synes å ha vært den første (Næringsliv og priser i Nordland 1700-1880, 1938), Olav Alsvik (Svolværs historie, 1965), Trygve Solhaug (De norske fiskeriers historie 1815-1880, 1976), Jan Veia (Rorbudrift og rorbuffersystemet 1880-1940, 1980) og sist Per Rogne (Rorbuffersystemet i Lofoten, 2004).

Berg-arkivet er en viktig kilde til studier av lofotfiskets historie i perioden etter 1831, både når det gjelder endringene i fisket over tid, væreiersystemets utvikling, økonomi og sosiale forhold blant fiskerne, og studium av konsekvenser av de nye rammebetingelser i handel og fiskeri som utvikler seg på slutten av 1800-tallet og 1900-tallet.

Handelsstedsarkiv:

L. Bergs Sønner, Svolvær (1831-1980) Ca. 80 hm

Manntallsbøker 1831-1904

Kopibøker 1865-1943

Div. korrespondanse 1899-1980

Regnskap diverse 1834-1980

Butikk- og vinterkladder 1869-1951

Handelsbøker 1832-1869

Fiskebøker 1867-1971

Ansatte / lønn 1886-1980

Industriarkiv:

Lejrosen Fiskeguanofabrik / Det Norske Fiskeguanosekskap AS (1856-1947) Ca. 4,5 hm.

Generalforsamlingsprotokoll 1881-1947

Forhandlingsprotokoller 1881-1942

Kopibøker 1884-1924

Regnskap diverse 1856-1934

C: Arkiv i Nordland

Materialet domineres av handelsarkiv fra perioden ca. 1800-1960, men det fins også materiale etter tidlig industriell virksomhet (Det Norske Guanosekskap 1856-) og det tidligste telefonselskapet i Lofoten, Øernes Telefonselskap 1898-1932. Majoriteten av materialet er fra Lofoten, men ett av handelsarkivene er fra Steigen (Grøtøy Handelssted 1805-1921). Stedet hadde en viktig funksjon ved fiskernes gjennomfart til og fra lofotfisket og som utreder av lokale lofotfiskere.

Væreierarkiv:

AS-08/155 S.H. Ellingsen, Å i Lofoten (1825-1962), 59,5 hm

AS-05/143 Bernhard Dahl, Nusfjord (1873-2003), 21,14 hm

NA025 Gylseth & co, Sakrisøy (1884-1944), 6,0 hm

NA031 Wulff Nilsen, Hamnøy (1880-1962), 2,1 hm

NA125 Rolf Jentoft, Ballstad (1856-1960), 6,5 hm

NA016 Arent Schønings sønner, Grøtøy (1824-1920), 3,0 hm

Industriarkiv:

NA032 Det Norske Guanosekskap AS (1856-1942), 0,45 hm

NA095 AS Brettesnes (sildoljefabrikk) (1912-1960), 11,36 hm

Fisketilvirkerarkiv:

NA026 Gjert O. Gabrielsen, Ånstad/Sørvågen (1884-1970), 0,8 hm

NA027 Joh. Ludvig Johansen, Ramberg (1890-2004), 1,15 hm

NA028 Ottar Statle, Mærvoll (1927-1950), 0,35 hm

NA029 Brødrene Pedersen, Ballstad (1921-1970), 3,15 hm

NA030 Johs. Johansen Vagle, Vestresand (1893-1964), 3,25 hm

NA033 Langaas sønner AS, Sund (1928-1955), 0,15 hm

NA036 Ragnvald Johnsens Sønnere, Vestresand (1896-1976), 4,15 hm

NA037 Lars Ellingsens eftf., Valberg (1875-1968), 6,0 hm

NA047 Ragnar Riksheim, Valberg/Henningsvær (uordnet, ca. 45 hm)

Annet:

NA038 Øernes Telefonselskap, Reine (1898-1934), 0,25 hm

Visuell dokumentasjon

- Pigebok.jpg
- Regnskap_1856_Den_norske_Guano_Fabrik__Lofoten.jpg
- Protokoll.jpg
- Kladder__L_Berg_Sønner.jpg

Kataloginformasjon/arkivbeskrivelse/arkivreferanse

Proveniensen (opprinnelse)

A: Nordlandsmuseet

Arkivet etter handelsmennene på handelsstedet Kjerringøy ble i 1959 kjøpt av daværende Nordland Fylkesmuseum. Arkivet kom i museets eie som en del av en omfattende samling, som fulgte med salget da hele bygningsmassen på Kjerringøysundet ble overdratt fra daværende eier handelsmann Arvid Amundsen, til Fylkesmuseet. Arkivet sto da på hyller i Kramboden og hovedbygningen på Kjerringøy, eller lå oppbevart i esker på loft og kott. Noe arkivmateriale er kommet til etter 1959, det gjelder materiale som ved overdragelsen var på private hender. Dokumentene fra Selsøyvik og Røsvik er levert til Nordlandsmuseet av eierne i perioden 1950-1990.

B: Museum Nord

Museum Nord, ved avdeling Lofotmuseet, fikk i 2012 arkivet etter L. Bergs Sønner i gave fra John Berg, Svolvær, som driver firmaet slik det fremstår i dag. Ved hjelp av prosjektmidler til privatarkiv fra Norsk Kulturråd i 2013, ble det svært uordnede arkivmateriale grovordnet og listeført. Under grovordning av Berg-arkivet dukket det opp arkivmateriale etter Lejrosen Fiskeguanofabrik / Det Norske Fiskeguanoselskab AS. Fra tidligere oppbevarte Lofotmuseet om lag 1 hm med protokoller fra samme arkivskaper, som ble lagt inn i det nylig innleverte materialet.

C: Arkiv i Nordland

Arkivene er hovedsakelig avlevert til Arkiv i Nordland av eierne i perioden 1987-2007. Noe materiale er avlevert av privatpersoner/kommuner som «herreløst» materiale. Ett arkiv er ordna av AiN og blir oppbevart i hvelv hos eieren.

Bibliografi

Bottolfsen, Øystein 1995. Lofoten og Vesterålens Historie 1700-1837. Fiskerbondesamfunnet. Kommunene i Lofoten og Vesterålen

Bratrein, Håvard Dahl 1970. Nord-Norges økonomiske historie. Trykt forelesing, Universitetsbiblioteket i Tromsø

Bratrein, Håvard Dahl 1972. Fisker, kremmer og proprietær i Nordland. Heimen bd. 15. Trondheim

Bratrein H.D. Kystkultur og kystsamfunn i Nord-Norge. Heimen 4.1992 217-226.

Carstens, Liv: Gjestgivere i Lofoten og Vesterålen fogderi. Steder, rekruttering, virksomhet 1762 - 1808. Hovedfagsoppgave i historie Universitetet i Oslo, 1973.

Coldevin, Axel 1938. Næringsliv og priser i Nordland. 1700-1880. Det Hanseatiske Museums Skrifter Nr.11. Bergen.

Coldevin, Axel 1949. Fisker, kremmer og proprietær i Nordland. Heimen Bd.8. Trondheim

Coldevin, Axel: Næringsliv og priser i Nordland. Bergen 1938

Coldevin, Axel 1949. Fisker, kremmer og proprietær i Nordland, Heimen VIII 1949

Coldevin, Axel: Hundre års handel i Nord-Norge. L. A. Meyer Mo i Rana 1854 - 1954. Mo, 1954

Coldevin, Axel 1973. Litt nord-norsk sosialhistorie. Fisker, kremmer og proprietær. Heimen Bd.18. Trondheim

Danielsen, Rolf 1996. "En eksempelløs fremgang" : 1880-1920. Trondheims historie : 997-1997 (red: Jørn Sandnes) Bind 4. Universitetsforlaget.

Ertresvaag, Egil 1995. Et bysamfunn i utvikling : 1800-1920. Bergen Bys Historie Bind 3. Alma Mater, Bergen.

Fulsås, N: Voksteren og fallet til ein nordlandsk handelsstad. Kjerringøy i K.Zahl si tid, 1850-1900. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø 1983.

Fygle, Svein, Lundestad, Svein og Strand, Inge 2003. Banken, folket og fylket. Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år 1893-1993. Bodø.

Fygle, Svein: De privilegerte handelsstedene i Nordland - historien og arkivene. I A. Aune og G. Valderhaug (red.), Undervegs : festskrift til Egil Nysæter, Oslo 2009

Kiil, Alf: Da bøndene seilte. Bygdefarsbrukets historie i Nordlandene (Messels forlag, 1993)

Hartviksen, Bente 1979. Framveksten av væreiersystemet, økonomisk og sosial historie fra Vest-Lofoten 1765-1865. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Hartvigsen, Bente 1988. Framveksten i væreiersystemet i Lofoten (1765-1865). I N.M. Knutsen (red.), Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge. Oslo 1988

Hartviksen, Bente 2007. Fiskerbøndenes arv. Gjeldsforhold i Nordland 1780-1865 vesentlig belyst ved skiftematerialet. Doktoravhandling ved Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo. Acta Humanoria.

Elstad, Åsa 1991. Mentalitet og økonomi - Nord-Noreg 1750-1950. Historisk tidsskrift 4. Universitetsforlaget. Oslo

Knutsen, Liv Carstens 1973. Gjestgivere i Lofoten og Vesterålens fogderi. Hovedoppgave i Historie. Universitetet i Oslo

Knutsen, Nils Magne 1988 (red). Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo

Kilder til Nordlands mangfoldige historie. Plan for arkivfeltet i Nordland 2005-2009. Nordland fylkeskommune/Arkiv i Nordland)

Lie, Jon Henrik og Serck-Hanssen, Fin 2008. Væreiere og nessekonger. Handelssteder mellom Rørvik og Varanger. Olympia Press.

Museumsplan for Nordland 2001-2005

Mykland, Knut 1996. Fra Søgaden til Strandgaten : 1807-1880. Trondheims historie : 997-1997 (red: Jørn Sandnes) Bind 3. Universitetsforlaget.

Rogne, Per: Rorbudsystemet i Lofoten på 1800-tallet. Konflikt eller samspill? Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Tromsø, vår 2004

Solhaug, Trygve 1976. De norske fiskeriers historie 1815-1880. Universitetsforlaget. Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø

Thorsvik, Eivind 1977. Ut mot hav. Fiskerihistorie for Nordland. Bodø

Til Kildene. Kartlegging av regionale og lokale arkiver. ABM-skrift 40. 2007

Tvinnereim, Jon 1962. Lofotlova av 23. mai 1857. Hovedoppgave i historie, Bergen 1962

Vea, Jan 1980. Rorbudrift og rorbudforhold ca. 1880-1940. Nordland distriktshøyskole, Rapport 1980:2. Bodø 1980

Vea, Jan 2004. Der hav møter land. Fiskerbondesamfunnet i Nordland 1870-1940. Bergen 2004

Ytreberg, Nils Arne 1942. Nordnorske handelssteder. F. Bruns Bokhandels Forlag, Trondheim

Støtteerklæringer

Støtteerklæring

Ingen vedlegg lastet opp

Juridiske forhold

Juridiske forhold

Hvem eier dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn	A: Nordlandsmuseet eier det nominerte arkivet etter handelshusene på Kjerringøy, Selsøyvik og Røsvik. B: Museum Nord eier de nominerte arkivene etter handelshuset L. Bergs Sønner i Svolvær, og Lejrosen Fiskeguanofabrik / Det Norske Fiskeguanosekskab AS, også Svolvær. C: Arkiv i Nordland eier de nominerte dokumentene fra sine arkiv med unntak av NA125 Rolf Jentoft, Ballstad (1856-1960), som eies av bedriften Rolf Jentoft AS, og som har gitt samtykke til å la arkivet inngå i søknaden.
Adresse	A: Prinsensgate 116, 8005 Bodø B: Museum Nord Postboks 104 8459 Melbu C: Arkiv i Nordland Postmottak 8048 Bodø
Telefon	A: 75503500 B: 76154000 C: 75 51 75 77
E-post	A: post@nordlandsmuseet.no / morten.steffensen@nordlandsmuseet.no , B: post@museumnord.no / geir.are.johansen@museumnord.no C: arkiv.i.nordland@nfk.no / Arnstein.Kjelaas@nfk.no

Hvem forvalter dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn	Nordlandsmuseet, Museum Nord og Arkiv i Nordland
Adresse	
Telefon	
E-post	

Tilgang

Vil det være faktorer som begrenser offentlig tilgang til dokumentene? Beskriv dem i så fall nedenfor.

A: Dokumentene er tilgjengelige, kun begrenset av de enkelte dokumenters fysiske tilstand. De er alle ordnet og registrert. En liten del av det nominerte materialet er digitalisert.

B: Dokumentene er foreløpig ikke allment tilgjengelig. De er grovordnet og listeført, men ikke katalogisert i ASTA, heller ikke digitalisert.

C: Dokumentene er i prinsippet offentlig tilgjengelig på Arkivets lesesal. Mulige begrensinger på grunn av lovhjemlede klausuler og dokumentenes fysiske tilstand kan forekomme.

Opphavsrett

Beskriv den opphavsrettslige statusen til dokumentarven.

Det skriftlige materialet er ikke heftet av opphavsrettslige forhold. Mulig opphavsrett til fotos og annet bildemateriale er ikke avklart.

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Autentisitet

De nominerte dokumentene er autentiske. Mye av materialet er av museenes eller arkivets ansatte hentet ned fra hyllene på krambodskontorer og arkivlokaler i bedriftene. Handelsmenns signaturer og håndskrift kan følges i dokumentene over tid. Det er ingen indikasjoner på at noe av materialet skal være forsøkt endret eller forfalsket.

Nasjonal betydning

Dokumentarven er av stor nasjonal betydning. Både ved at den er representativ for aktørene i en tidlig periode av utviklingen av lokal og regional handel rundt Vestfjorden, og fordi den binder sammen lofotfisket, andre viktige fiskeri, eiendomsutvikling og endringene i sjøbasert fraktefart med nordlandshandelen i Bergen og den nasjonale historien om denne viktige perioden.

Dokumentarven dokumenterer dessuten væreiersystemet og kaster spesielt lys over de fredede fiskeværerne Nusfjord og Å i Lofoten og det fredede Kjerringøy handelssted ved Bodø - som alle er sentrale i formidlingen av nordnorsk fiskeri- og handelshistorie i museums- og reiselivssammenheng. Det samme gjelder Bergs reiselivsplanlegg på Svinøya i Svolvær, selv om det ikke er fredet.

I denne sammenhengen bør det også nevnes at Lofoten blir vurdert innlemmet i UNESCOs verdensarvliste.

Mye arkivmateriale etter væreiernes og handelsstedenes glansperiode har gått tapt, og det resterende materialet som Arkiv i Nordland, Museum Nord og Nordlandsmuseet har bevart, er det som nå fins av autentiske dokumenter om denne virksomheten. Dersom det nominerte materialet skulle gå tapt, ville vi som nasjon mangle kilder til forståelse av en vesentlig del av vår næringshistorie.

Handelsstedsepoken i Nord-Norge varte fra 1770-årene til begynnelsen av 1900-tallet. Før 1770 var handel kun tillatt gjennom borgerskap i en by. I Nordland fantes på den tid ingen byer, og det var borgere fra særlig Bergen og etter hvert Trondheim som hadde privilegiet å drive handel i Nordland. De privilegerte gjestgiveriene og handelsstedene ble etablert etter lovendringer på siste halvdel av 1700-tallet, og handelsmennene i Nordland ble mellommenn i handelen mellom fiskerne og blant annet bryggekjøpmennene i Bergen. De ble et aktivt og betydelig element i det økonomiske og sosiale liv på kysten, og kom til å få en vidtrekkende innflytelse på landsdelens utvikling.

De privilegerte nordnorske handelsstedene lå gjerne strategisk plassert ute langs kysten i nær kontakt med leia og ferdseilen til sjøs. Virksomheten var mangfoldig, og inkluderte lokalhandel, gjestgiveri, brennevinshandel, jektetfart, utredningsvirksomhet, rorbuutleie, kredittvirksomhet, fiskeoppkjøp og produksjonshandel med fiskeprodukter - tørrfisk, klippfisk, tran og rogn. Blant annet som følge av lofotloven av 1816 vokste det fram en egen variant av privilegerte handelssteder i Lofoten, det som senere ble kalt væreiersystemet. Væreierne monopoliserte etter hvert all virksomhet i fiskeværerne, og eide langt på vei også rettighetene til selve fiskefeltene, noe som skilte dem fra andre handelsmenn langs kysten, selv om også de hadde omfattende makt over sitt omland.

Gjennom sin posisjon som mellomledd mellom fiskeeksportørene i Bergen og etter hvert Kristiansund, og den nordnorske fiskerallmue, fikk handelsborgerskapet i Nordland en større del av overskuddet av fiskeeksporten til å havne i landsdelen, om enn på få hender. Det var en sentral del av deres suksess som driftsform, og var med på å skape et avgjørende skille for landsdelen som sådan. Handelsstedene ble en drivkraft i utviklinga av en landsdel som hadde produsert landets viktigste eksportvare i mange hundreår, men der levkårene forble harde og majoriteten av befolkningen levde i arme kår. Handelsborgerskapet på handelsstedene utgjorde en betydelig maktfaktor i lokalsamfunnene, og stedene ble økonomiske og sosiale sentra i bygdene. Handelsmannen var som regel også sentral i utbyggingen av offentlige kommunikasjoner. Når det ble etablert poststeder rundt om, var været eller handelsstedet sjølskreven lokalisering, med handelsmannen som ansvarlig postfunksjonær. Og den samme automatikken ser vi når dampskipsfarten kommer; dampskipsekspedisjonen blir handelsmannens ansvarsområde. Det speiles i arkivene der posttjeneste og skipsekspedisjon ofte er integrerte virksomheter. Etter innføringen av kommunalt sjølstyre ser vi også at handelsmennene ofte utvider sin maktbasis gjennom politiske verv, og ikke sjelden i vervet som ordfører.

Etablering av klippfiskproduksjon på bekostning av tørrfiskproduksjonen førte til at væreierne fikk mindre økonomisk innflytelse. Etter at liberalisering og frihandel pulveriserte privilegiene og monopolordningene på siste halvdel av 1800-tallet, etablerte en ny gruppe næringsutøvere seg for å føre videre den tradisjonelle landbaserte virksomheten ved lofotfisket sammen med de omstrukturerte væreierbedriftene. Disse bedriftene blir gjerne omtalt som fisketilvirkere eller fiskekjøpere. Noen av dem er representert i arkivbestanden og trekkes med i nominasjonen for å utfylle temaet fra ca. 1900 og fram til ca. 1970. De danner også et bindeledd til moderniseringa av fiskeindustrien med overgang til industriell klippfiskproduksjon, filetproduksjon og en produksjons- og distribusjonslinje basert på kjøle- og fryseteknologi.

Tilleggs-kriterier

Dokumentenes nasjonale betydning må bli bekreftet gjennom ett eller flere av disse kriteriene

Tid

Handelsarkivene i Nordland representerer en svært viktig periode i landsdelens historie, der nettopp handelsborgerskapet var viktige aktører i regionens utvikling fra råvareleverandør til en mer selvstendig økonomisk posisjon. Arkivene gir også et innblikk i fiskeri og handel i nord gjennom et hundreår som førte med seg store og gjennomgripende endringer. De nordlandske handelsstedene var i sentrum for utviklingen av infrastruktur, redskapstyper og motorisering, postvesen, bankvesen og tidlig

industri i landsdelen, noe som også gjenspeiles i arkivene. Arkivene gir også viktig innsyn i de nordlandske handelsstedenes vekst og fall i løpet av 1800-tallet.

Sted

Fiskeværene i Lofoten har fra vikingtid eller tidlig middelalder vært arena for et fiskeri- og eksporteventyr uten sidestykke i norsk historie. Den nominerte dokumentarven representerer en kort epoke i denne historien, men omfatter samtidig det vesentlige av bevart dokumentasjon om denne epoken. Rettighetene og reglene knyttet til lofotfisket har vært gjenstand for maktens oppmerksomhet helt fra middelalderen fram til i dag. Væreierne var i perioden som den nominerte dokumentarven dekker, involvert i flere store omveltninger og omreguleringer av fisket, som har betydning også i dag. Væreiersystemet var en nøkkelinstitusjon i utnyttningen av en helt spesifikk ressurs i en helt spesifikk region. Ressursen, stedet og fiskeriveventyret fins fremdeles, men systemet som var en viktig faktor på veien til den moderne forvaltning, er borte.

Mennesker

Handelshusene bidro til utvikling og endring av en hel landsdel i både økonomisk, sosial, kulturell og politisk kontekst. De nordlandske handelsstedene var sentrum i utviklingen av infrastruktur, postvesen, bankvesen og tidlig industri i landsdelen, noe som også gjenspeiles i arkivene. Handelsarkivene illustrerer hvordan handelsborgerskapet etablerte seg som mellomledd mellom bryggekjøpmennene i Bergen og de nordnorske fiskere og jekteskipperne. I slutten av handelshusenes periode viser arkivene hvordan handelsstedenes dominans avløses av en mer liberal handelspolitikk med flere aktører. Den tidlige industrialisering som er dokumentert i det nominerte materialet, tok landsdelen og landet gjennom altomfattende framskritt og endringsprosesser.

Emne og tema

Form og stil

Sosial, åndelig eller kulturell verdi

Utfyllende opplysninger

Utfyllende opplysninger

Sjeldenhet

Handelsstedene i Nord-Norge var en stor og viktig institusjon i over 100 år. Tallet på handelssteder holdt seg nokså stabilt på mellom 120 og 130 mellom 1770 og 1870. Fra denne store og viktige handelsvirksomheten er det bevart arkivmateriale fra bare en håndfull handelssteder. Det nominerte materialet utgjør det som fins bevart i områdene Salten og Lofoten for hele perioden.

Integritet

Ingen av arkivene etter handelshusene kan regnes som helt fullstendig og intakt. Arkivene har lenge vært i privat eie i bedriftene eller hos etterkommere av handelsmennene, og ikke alle dokumenter som på 1800-tallet inngikk i arkivene er bevart til i dag. For en håndfull av de nominerte arkivene er det kun bruddstykker som er bevart. De mest komplette, der korrespondanse, regnskap og andre data fins i lange ubrutte serier, er arkivene etter L. Berg Sønner, Svolvær, S. H. Ellingsen, Å, B. Dahl i Nusfjord og K. Zahl, Kjerringøy.

Representativitet

Handelsarkivene i Salten og Lofoten dekker hovedsakelig 1800 og deler av 1900-tallet. Selv om de er avgrenset i tid og omfang, representerer de en tusenårig næringshistorie i Nordland, med stor nasjonal betydning. Før opprettelsen av handelsstedene/gjestgiveriene i Nordland på sent 1700-tall, har vi svært få skriftlige kilder om fiskehandelen sett fra nord. Eksporten av tørrfisk fra Nord-Norge via Bergen er Norges største og mest betydningsfulle økonomiske virksomhet gjennom tidene. Handel med tørrfisk til Europa er påvist å ha startet senest i tidlig middelalder, og utgjorde gjennom hele middelalderen landets absolutt viktigste eksport. Byen Bergen og domkirken i Nidaros ble finansiert av tørrfisk, som i skattesystemet utgjorde en egen valuta. Eksporten av tørrfisk har i nesten 1000 år vært en økonomisk grunnpilar for Norge. Utover på 1800-tallet fikk andre former for fiskeeksport, som klippfisk og sild, økt betydning, og også i denne handelen var handelsstedene i Nordland viktige aktører.

Det som i dag fins av dokumentasjon av denne handelshistorien, er samlet i noen få arkiver. Nordlandshandelsarkivene i Bergen er allerede nominert og inntatt i Norges dokumentarv, og viser bergenskjøpmennenes og hansaens del av handelen. I Lübecks byarkiv finnes et stort materiale etter Det tyske kontor i Bergen, og viser den tyske hansaens rolle i handelen over Bergen. I Nord-Norge var det fiskerbonden og jekteskipperen som var part i denne handelen helt fram til handelsstedenes framvekst i 1770-årene. I motsetning til deres handelspartnere i Bergen, produserte ikke fiskerne mye arkivmateriale. Det er først med handelsstedenes rolle som mellomledd mellom fisker og bryggekjøpmann at det oppstår en større skriftlig dokumentasjon av handelen i landsdelen. Således blir arkivene etter handelshusene representant for 1000 års handelshistorie sett i nordnorsk kontekst.

Konsultasjon og samtykke

Konsultasjon og samtykke

Har dokumentarvens eier(e) og forvalter(e) blitt orientert om og godkjent nominasjonen?

Nei

Vurdering av risiko

Vurdering av risiko

Gi en beskrivelse av i hvor stor grad den nominerte dokumentarven er truet.

A: Den nominerte dokumentarven blir tilfredsstillende, men ikke optimalt oppbevart. Noen av dokumentene bærer preg av ugunstige oppbevaringsforhold før de kom i magasin.

B: Oppbevaringsforholdene er pr. i dag ikke tilfredsstillende etter de kravene som stilles til bevaring av eldre arkiv / papirmateriale.

Arkivmaterialet skal overføres til sikre lokaler i løpet av 2014.

C: Den nominerte dokumentarven blir tilfredsstillende, men ikke optimalt oppbevart. Noen dokument er mekanisk skadet, og noen er synlig påvirket av langvarig oppbevaring under ugunstige klimatiske og fysiske forhold før de kom i depot.

Bevaringsplan

Bevaringsplan

Inngår dokumentarven i en bevaringsplan?

Nei

Hvis ja, last opp et sammendrag av bevaringsplanen. Hvis nei, last opp opplysninger om de nåværende bevaringsforholdene og forvaltningen av dokumentarven.

Vedlegg

- Attest_bearingsforhold.pdf
- Kladder__L_Berg_Sønner.jpg
- Pigebok.jpg
- Regnskap_1856_Den_norske_Guano_Fabrik__Lofoten.jpg
- Protokoll.jpg
- BEVARING_OG_FORVALTNING_AV_DE_NOMINERTE_ARKIVER.pdf

Resultat og tilleggsinformasjon

Resultatet av nominasjonen og ev. tilleggsinformasjon

Hva ønsker din institusjon å oppnå ved å få dokumenter innskrevet i Norges dokumentarv? Kom med eventuell tilleggsinformasjon som støtter en innskriving i Norges dokumentarv.

De tre institusjonene som nominerer handelsarkivene i Salten og Lofoten til Norges dokumentarv, ønsker å oppnå anerkjennelse for dokumentenes historiske verdi, og for den handelshistorien de representerer. Den enorme økonomiske betydning handelen med fisk fra Nord-Norge har hatt i nasjonens historie, bør i større grad løftes fram og gjøres tilgjengelig for forskning.

Vi har meldt vår interesse for samarbeid med Bergen Byarkiv og Universitetsbiblioteket i Bergen i deres videre arbeid med Nordlandshandelsarkivene. Ved flere anledninger, blant annet gjennom arkivseminar om Nordlandshandelsarkivene, er det avdekket at nordlandsperspektivet er svakt representert i Bergens-materialet, og således lite synlig for forskere og forvaltere. Fiskerbonden og jekteskipperen var små aktører sammenlignet med bryggekjøpmennene og hansaforbundet. Det er forståelig at nordlendingens perspektiv blir usynlig under slike vilkår. Dette blindpunktet for forskning og forståelse kan reduseres ved at de nordlandske handelssteds- og væreierarkivene blir trukket bedre fram i lyset og gjort lettere tilgjengelig for offentligheten. Et samarbeid mellom institusjoner som forvalter relevant dokumentasjon fra forskjellige ståsteder og kontekster, vil stimulere forskningen og styrke forståelsen av handelssystemene i Norge. Samarbeid med byarkivet i Lübeck vil kunne gi et tredje perspektiv, og initiativ til det er allerede tatt av arkivene i Bergen.

Gjennom anerkjennelse av dokumentenes historiske verdi ønsker vi også å sette søkelys på dokumentene i museer og forskningsinstitusjoner i landsdelen. Samarbeidet om nominasjonen kan forhåpentligvis være starten på et videre samarbeid om forskning og formidling av fiskerienes, handelsstedenes og fiskehandelens historie. Sammen med bergensmiljøet ser vi for oss et landsdekkende formidlingssamarbeid, digitalt og/eller som vandretstilling, basert på forskningen på dette materialet. Lofotfisket og ulike sammenhenger ved dette unike fiskeriet i global sammenheng har vært gjenstand for forskning over lang tid. Materialet som er nominert til Norges dokumentarv, er hovedsakelig blitt bevart over en 25-årsperiode, og de tre sentrale arkivene fra Å i Lofoten, Nusfjord og Svolvær er alle bevart på 2000-tallet, og har således ikke vært benyttet som kilde for forskning i særlig stor grad. Bevaring av disse arkivene, og innlemming av dem i Norges dokumentarv, vil derfor ha stor betydning for produksjon av ny kunnskap på dette området.